

СВ. ИСАЙ СЕРСКИ И НЕГОВОТО ЖИТИЕ

Името на св. Исай Серски е добре известно за изследователите на старата българска и сръбска литература, но предимно във връзка с неговия превод на т. нар. Ареопагитики (трудовете на св. Дионисий Ареопагит), извършен по поръка на серския митрополит Теодосий през 1370/1371 г.¹ Популярността на този изтъкнат преводач и книжовник се дължи както на самия Ареопагитски сборник (познат досега в 78 преписа от края на XIV до XIX в.), така и, и то в далече по-висока степен, на неговия знаменит летописен разказ за последиците от битката при Черномен (26 септември 1371 г.) - вълнуващо свидетелство за едно от решаващите събития в хода на османското завоевание на Балканите².

В съвременната българска медиевистика липсват конкретни проучвания върху личността и делото на самия св. Исай, а неговото „Житие“, което предлагаме тук в превод на съвременен български език, остава практически непознато и напълно неизползвано като исторически извор и литературен паметник. В съществуващите публикации на български автори не може да се получи задоволителна представа за този балкански монах и книжовник, като обикновено се твърди, че данните за него са крайно недостатъчни. Публикуваното още през 1884 г. от сръбския учен Н. Дучич Исaево житие не е привлечено особено системно като извор и от сръбската медиевистика. Все пак редица специалисти по средновековна сръбска и византийска история цитират въпросното житие най-вече във връзка с едни или други конкретни въпроси от историята на Душановата и

¹ Вж. общо: Стара българска литература. Енциклопедичен речник. Под ред. На Д. Петканова. С., „П. Берон“, 1992, с. 195; **Станчев, Кр.** Концепцията на Псевдо-Дионисий Ареопагит за образното познание и нейното разпространение в средновековна България. - В: Старобългарска литература, кн. 3, 1978, с. 67-76.

² Вж. новобългарският превод в: Христоматия по старобългарска литература. С., 1974, с. 457-458. За завоеванието и битката при Черномен вж. **Павлов, Пл., Ив. Пломонджиев.** Българите и османското завоевание (краят на XIII-средата на XV в.), В. Търново, „Слово“, с. 63-64.

„Следдушановата“ епоха³. Малко са и публикациите, имащи за обект самото житие като конкретен средновековен текст, свързан с исихастката проблематика в сръбски, български и общобалкански контекст. Фактически след отпечатването му от Н. Дучич по-задълбочени са само две проучвания - голямата студия на Вл. Мошин и опитът за цялостна биография на св. Исая Серски, осъществен от Дж. Трифунович⁴.

Поместеният тук по-долу житиен текст притежава характерните особености на агиографската проза - съдържа задължителните сюжетни рубрики (свидетелство за сериозната книжовна подготовка на анонимния автор), зададени от инвариантния модел. Сред фабулната експозиция интерес представлява моментът, описващ раздялата на героя със света. Трафаретът е предаден чрез сложното семантично преплитане на няколко основни библейски цитата: „Който остави баща и майка...“⁵; „...взел своя кръст...“⁶. Общият смислов знаменател на топоса откриваме в Евангелието на Матей, където Исус поучава слушащите го: „...Отдавайте кесаревото кесарю, а Божието - Богу.“⁷

Своеето първо духовно прибежище Св. Исая намира в една от старите български обители, тогава на територията на кралство Сърбия - Осоговският (Сарангаторският) манастир, създаден в началото на XII в. от Св. Йоаким Осоговски. Оскъдните данни за Сарангаторския манастир показват, че той бил обект на спорадично внимание от страна на българския цар Калоян (1197-1207), никейския император Йоан III Дука Ватацис (1222-1254) и, което е особено важно в случая, от страна на сръбския крал Стефан Урош III Дечански (1321-1331). Показателно е, че според официалния сръбски „животописен сборник“, увековечаващ делата на крале и архиепископи, сръбският владетел посещава манастира непосредствено преди битката при Велбъжд с българския цар Михаил III Асен-Шишман (27 юли 1330 г.) и отправя гореща

³ **Острогорски, Г.** Серска област после Душанове смрти. Београд, 1965, с. 63-64, 140 и сл.; **Пурковић, М.** Српски патријарси средњег века. Дюселдорф, 1976, с. 85-86 и гр.

⁴ **Мошин, Вл.** Житие старца Исая. - В: Сборник Русскаго археологическаго общества в Югославию, т. III. Белград, 1940, с. 125-167; **Трифуновић, Ѓ.** Писац и преводилац Исая. Крушевац, 1980.

⁵ Матей, 12:46-50; Марко, 3:31-35; Лука, 8:19-21.

⁶ Матей, 16:24-26; Марко, 8:34-36; Лука, 9:23-24; Лука, 14:27-28.

⁷ Матей, 22:21-22.

молитва към светеца над гроба, съхранил неговото тяло⁸. За съжаление, анонимният автор не обяснява какво е подтикнало младия сръбски владетелски син да търси спасителния път именно в тази света обител. За конкретните молитви, насочили Исай не към свързаните със сръбската държавна и църковна традиция духовни центрове (Милешево, Печ, Дечани и др.), а към Осогово, можем само да гадаем. Редно е да отбележим, че между родното място на светеца и манастира на Св. Йоаким Осоговски разстоянието е твърде голямо, дори и според средновековните представи⁹.

Отиването на младия монах в Света гора Атонска не се нуждае от особен коментар. Закономерно е и постъпването му в Хилендарския манастир, още повече, че народностният и социалният му произход го обвързва най-вече с тази атонска обител, смятана за подопечна на сръбската династия и държава. Именно в Хилендар Исай култивира в себе си най-позитивните качества според изискванията на християнската монашеска практика, позволили му да върши духовни подвизи и да стане „старец“ и „учител“. От друга страна, именно тук Исай намира почва за своите духовни стремления в утвърдилото се учение на исихазма. Както е известно, именно през първите десетилетия на XIV в. Атон се утвърждава като водещият духовен център на цялото православно монашество. Достатъчно е да припомним, че тук по същото време пребивават най-ярките фигури от духовния живот на Византия, както и такива бележити фигури от българските земи като „стареца“ Йоан, Закхей Философ, Св. Йоан Кукузел, Св. Теодосий Търновски, Св. Ромил Вигински, Св. Киприан, митрополит Московски, бъдещият Св. патриарх Ефрем Печки, химнописецът Ефрем, Св. Евтимий Търновски и много други български монаси. В този смисъл дейците на сръбското монашество, на чийто фон Св. Исай Серски се откроява особено силно, попадат в благодатна интелектуална среда. Неслучайно не някой друг сръбски духовен или политически деец, а именно

⁸ Данилови наставлячи. Данилов Ученик, други наставлячи Даниловог зборника. Приредио Г. Мак Данијел, данашна јез. Верзија А. Мурковић. Београд, 1989, с. 41. В своето житие на Стефан Дечански Григорий Цамблак игнорира този момент - вж. Данчев, Г., А. Дончева-Панайотова. Търновска книжовна школа (Антология). Велико Търново, 1987, с. 143-172.

⁹ Срв. ориентировъчно Благојевић, М. Србија у доба Неманича. Београд, 1986, Приложение - карта №1.

утвърдили се като авторитетна фигура на Атон монах и игумен Исай се превръща в обединителна фигура, способна да наложи дълго търсения духовен мир между Константинопол и Печ. Свидетелство за неговия безспорен авторитет е участието в сръбската делегация на такива личности като прота Теофан и прославения геец с общобалканско значение Никодим Тисмански.

Делата на св. Исай Серски, така както са представени в неговото житие, се свързват с две начала: *едните* кореспондират с конкретни исторически събития (тесните връзки с монаха Арсений, цар Стефан Душан и царица Елена, възстановяването на манастира „Св. Пантелеймон“, мисията му за преодоляването на схизмата между Вселенската патриаршия и сръбската църква); *другите* можем да обясним с поетиката на средновековната агиография - от реалността авторът черпи това, което отговаря на нормата, и прибавя онова, което самата тя диктува¹⁰. Именно в такава светлина можем да обясним евентуалното замонашване на родителите му, едновременната им смърт, грижата за всички манастири на Атон и в „западната земя“, неблагодарността и омразата на някои негови събратя-монаси и, най-вече, мъченията, които търпи от разбойниците. В крайната литературна реализация синтезът между тези две сюжетни парадигми изгражда монолитна представа за духовен йерарх.

Както стана дума, неведнъж са водени спорове за народността на св. Исай. Въпреки универсализма на монашеската мисия, особено в условията на доминиращото през XIV в. исихастско учение, все пак биографията и познатото днес литературно дело на Исай Серски дават достатъчно доказателства за неговата етническа съпричастност към православните балкански славяни - сърби и българи, както и към сродната им по вяра византийска църква и нейните предстоятели. По народност обаче Св. Исай явно е сърбин.

Житието има нетипичен завършек - липсва композиционно обособен постбиографичен разказ („Чудеса“, други сведения за мощите му, за култ към него и пр.), както и финална молитва. Последният фрагмент от така запазения житиен текст показва подчертан стремеж към ритмизация на словото, което вероятно се дължи на първоначалното му химнографско естество. Това означава, че авторът е познавал и използвал съществуващата вече

¹⁰ **Станчев, Кр.** Стилистика и жанрове на старобългарската литература. С., 1995, с. 8, 12-13.

(т. е. преди времето на написване на житието) *служба* или по-малък празничен текст за Св. Исая Серски.

Данните за творческата дейност на Исая Серски са крайно оскъдни и вече достатъчно интерпретирани, за да се спираме специално на този въпрос¹¹. Целта на настоящата публикация е преди всичко да бъде изведено житието на монаха Исая от категорията на „малко познатите текстове“ (що се отнася до българската научна аудитория, няма да е особено пресилено да се каже и „непознатите“!), като предложи първоначален коментар и гаде отговор на някои от многото въпроси, произтичащи от този интересен и незаслужено подценяван паметник.

ЖИТИЕ НА Св. ИСАЙ СЕРСКИ

(превод на **В. Гругков** от **Дучић, Н.** Старице хиландарске, V. Животопис старце Исаје, кој е живио у XIV вијеку. - В: Гласник Српског ученог друштва, т. 56, 1884, 70-77.)

Този преподобен и приснопаметен блажен отец наш Исая беше роден и възпитан в сръбската страна, от епархията, наречена Лиман¹².

Роди се при благочестивия и христолюбив самогържец на цялата сръбска земя и Подунавieto, и Крайморието, и Арбанашкия край свети Урош¹³ от благородни и благочестиви родители, баща - Георги, майка - Калина¹⁴. Този отрок, възпитан и научен на книга, бе много обичан от своите родители и те желаеха да го предадат на служба в царския палат, а той, като не искаше да ги наскърби, послушал ги, стори за кратко време

¹¹ Срв. бел. 1.

¹² Сръбското *Полимље*, намиращо се в близост с важните средновековни политически и духовни центрове Милешево, Печ и Дечани. Река Лим е източен приток на Дрина. Тези данни показват, че Исая е сръбин по потекло, макар в езиков и литературен план да може спокойно да бъде разглеждан и като средновековен български книжовник.

¹³ Стефан Урош III Дечански (1321-1332).

¹⁴ **Пурковић, М.** Српски патријарси, с. 85-86 допуска, че бащата на Исая, сръбският боларин Георги, е онзи *Георги*, който през 1298/1299 г., бидейки приближен на крал Стефан Милутин (член на кралския съвет, може би „велик воевода“), е водил преговорите с византийските дипломати във връзка с брака между краля и принцеса Симонида, дъщерята на император Андроник II Палеолог. Това предположение обаче е твърде пресилено и не се основава на нищо друго, освен на съвпадението на имената. С основание тази хипотеза е окачествена като „твърде смела и малко вероятна“ от **Ив. Джурич** във: Византийски извори за историју народа Југославије, т. 6. Београд, 1986, с. 119-120, бел. 76.

по волята им¹⁵. Но от млада възраст бе възлюбил Бога с цялото си сърце и с цялата си душа. Като чу евангелското слово, че който остави баща и майка и целия този прекрасен свят, стократно ще получи и вечен живот ще наследи, умили се душевно, остави царския палат и баща, и майка, и любими другари и този красив свят. И веднага, взел своя кръст, следвайки Христа, се устреми да бяга и стигна в светия манастир на нашия свят отец Йоаким, който се намира в Сарандапор¹⁶. И тук беше приет с радост от игумена и от всичките братя. И така, подстригвайки косата си, прие ангелски образ от светия игумен и братството.

И, изпълнен с духовно желание, пристигна в Света Гора Атонска и стигна в светия честен манастир „Пресвета Богородица“, наречен Хилендар¹⁷. И тук с радост беше приет от игумена и братята. Като изяви и показа трудолюбив живот, се украси с всякакви добродетели: търпение, смирение, послушание, въздържание, старание, бдение, благоговение и молитвословие, като чрез живот ангелоподобен в плът изпревари всички монаси в тази света обител.

Когато достигна съвършената добродетел на мъжа и изпълни Христова възраст, бе забелязан от Бога, който всичко провижда, и иска да се спасят и с разум да достигнат до истината.

И защото не бе доволен само себе си на висота да изведе, чрез божественото озарение и благодатта на Светия Дух се потруди и родителите си да просвети и да ги приобщи към добродетелите на ангелския живот. Пожела да отиде и види отечеството си. Когато стигна при родителите си, те го видяха и познаха.

О, колко много радост и веселие се дари там тогава! Родителите му съзряха светото чедо, при тях дошло като ангел в плът, радостно се веселяха и някак скръбно се изпълниха очите им със сълзи, защото толкова време не бяха виждали любимия [син].

Блаженият наш отец Исай не търпя много похвали от родителите и сродниците си, а скоро извика свещеноиноци, мъже духовни, и тези с душевнополезни слова убеждаваше да се украсят с ангелски образ. Научи ги за всичко и как подобава да се подвизава един инок, духовно, и ги преименува: баща - Герасим, майка - Теодосия.

¹⁵ Може би „*властел*“ или „*властелич*“, каквито са двете категории на сръбското болярство, съответстващи на българските „*велики*“ и „*мали боляри*“. По този въпрос срв. **Радојчић, Н.** Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354. Београд, 1960, както и анализите в: Историја српског народа, I, Београд, 1982, с. 372-378 (**М. Благојевић**), с. 557-566 (**Д. Богдановић**).

¹⁶ Осоговският манастир, основан от Св. Йоаким Осоговски най-вероятно в началото на XII в., недалеч от Крива Паланка (днес в република Македония). Посещаван от българския цар Калоян (1197-1207), възобновен (?) от Константин Деянов. **Иванов, Й.** Български старини от Македония. С., 1930, с. 146 сл.

¹⁷ За манастира през XIV в. срв. най-общо **Zivojnovic, M.** Hilandar in the Middle Ages. - В: Хилендарски Зборник, т. 7, Београд, 1989, с. 14-21.

И веднага от тях се отдели, защото се стареше да не се отклони от предсказания му любим и най-сладък духовен подвиг.

Когато пристигна в своята обител, неговите преподобни родители, подвизаващи се както подobaва, богоугодно поживели известно време и двамата в един и същи ден се поминаха, с Божията повеля от богоугодна смърт. И така, положиха божии слуги в един ковчег и ги погребяха.

О, дивни чудеса, които както за мен, така за тях Бог сътвори заради молитвите на своя угодник, нашия отец Исай.

Блаженият, като узна за дивното успение [смърт] на честните си родители, отпрати молитви, благодари на всеблагия Бог за тях и се изпълни с неизказана радост. И така чрез духовната благодат се подвизаваше в послушание. После намери някакъв велик старец с просветена душа, наречен Арсений¹⁸ заради многото си духовни добродетели и известно време, заради Бога, му се подчиняваше във всяко деяние. И много старание положи да му служи богоугодно, както подobaва [да се служи] на духовен отец.

Благочестивият и христолобив наш цар Стефан¹⁹ много обичаше този велик и свят старец Арсений и поради многото му духовни добродетели твърде усърдно му се повинуваше. Веднъж нашият благочестив цар Стефан дойде в Света гора и отиде при великия старец Арсений и като беседва дълго, наслади се на душеполезните му слова.

Светият старец, взел за ръка нашия отец Исай, каза: „Благочестиви и христолобиви царю, времето на моето успение е дошло и аз се отправям по пътя на отците си, и никой в плът не ще може повече да ме види. И ето ти моя духовен син Исай и го имай вместо мене във всяко покаяние за твоя духовна утеха. От този момент благочестивият цар Стефан показва толкова голяма вяра и любов, и почест към блажения наш отец Исай, колкото не мога да изкажа.

Така старецът Арсений премина от този живот към божественния. След успението му нашият отец Исай излезе със своя

¹⁸ За него вж. **Дучић, Н.** Животопис, с. 63; Историја српског народа, I, с. 658.

¹⁹ Крал (от 1346 г. - „цар“) Стефан Урош IV Душан (1331-1355), най-забележителният средновековен сръбски владетел (за политиката му вж. най-общо Историја српског народа, I, с. 511 сл., автори - Б. Ферјанчић, М. Благојевић, С. Чирковић, както и посочената обширна литература), бълггарин по майка. Душан е син на Стефан Дечански и кралица Теодора, гъщеря на българския цар Смилец (1292-1298). По силата на семейно-династичните обстоятелства Стефан Душан е израснал в българска среда, като в детството си е свързан най-вече със семейството на леля си Мария-Марина, съпругата на деспот Алдмир (виз. Елтимир), който пък е брат на цар Георги I Тертер (1280-1292). Вж. още **В. Търкова-Заимова, Д. Димитров, П. Павлов.** Хронологична енциклопедия на света. Т. 6 (Византия и византийския свят). В. Търново, „Елпис“, 1995, с. 600-602 (Д. Богдановић).

ученик Силвестър в безлюдно място, [наречено] пустинята на св. Павел²⁰, където имаше за съветник и сподвижник блажения и преподобен отец Дионисий Освещени²¹. И тук прекара достатъчно време в борби и подвизи. После чрез свято духовно наставление отиде в светата обител на светия и славен великомъченик и лечител Пантелеймон²². На това свято място и преди беше оказвал помощ и подкрепа, и като го видя запустяло, разрушено малко, но не докрай, събуди се у него стремеж и желание, и възревнува [делата на] св. Атанасей Атонски. И, призовавайки Божията подкрепа и светият великомъченик Пантелеймон, приел съвет и благословия от светите духовни отци, тръгна към благочестивия цар Стефан. Като го видя, владетелят се изпълни с голяма радост и се наслади на неговите духовни и божествени слова. Каза му за всички неща, които имаше - и за обновлението и издигането на манастира „Свети Пантелеймон“, и за грузите потреби на светогорските манастири, с молба да им помогне, да ги защити и подкрепи. Благочестивият цар Стефан, многоусърдно възрадва, прие всичко изречено от нашия отец Исая.

Също и благочестивата царица Елена многоусърдно прие неговите слова и всичко, което поиска [Исай], изпълняваше. И дари много злато и скъпоценности, и имения [земи?] за помощ и обновление на обителта, за раздаване на бедните манастири и немошните отци. И така с радост и мир го отпрати²³.

Нашият отец Исая с голяма радост се завърна от благочестивия цар в манастира и изново издигна прекрасна църква, трапезария и склад²⁴, и всякакви потреби, нужни на обителта и на монасите за покой - църква,

²⁰ Атонският манастир „Св. Павел“, запустял през XIV в., обновен с ктиторството на сръбските аристократи Герасим Радоня Бранкович и братята Багашу - вж. Историја српског народа, I, с. 596.

²¹ За личността на Дионисий Освещени е рудно да се каже нещо по-определено. Известни монаси с това име през тази епоха са сръбският (?) *Дионисий*, основателят на манастира Дионисиат, българинът *Дионисий*, игумен на Зограф неясно точно кога през XIV в. (Божилков. Българите, с. 305), както и друг българин - *Дионисий Дивни*, ученик на св. Теодосий Търновски, работил в Килифаревския манастир (срв. Стара българска литература. Енциклопедичен речник, с. 125; **Ангреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов**. Кой кой е в средновековна България. С., 1994 (1995, 1997), с. 90), също бивш атонски монах.

²² Руският светогорски манастир „Св. Пантелеймон“.

²³ По този начин изрично е подчертана ролята на *царица Елена*, сестрата на цар Иван Александър, за духовното и материалното израстване на сръбската църква. За Елена вж. повече в част III във връзка с патриарх Ефрем, където е посочена и най-необходимата литература. За активността на царица Елена към Атонските манастири вж. напоследък и **Николов, Г.** Жени на Света гора през средновековието. - В: Светогорска обител Зограф, II. С., 1996, с. 35-38 с посочените извори и литература.

²⁴ В оригинала „дохіе“ - буквално „артелно помещение“, „склад за хранителни продукти“.

голяма и красива, пиргове [кули] и метоси, [дарени] с царски хрисовули²⁵. Всичко извърши с божията помощ и с [помощта] на светия великомъченик Пантелеймон.

Когато поиска да си почине от много трудове и да се утеша, ненавистникът на доброто, старият злодей [дяволът], който много изкушения стори на светите [мъже], и на този светия [отец Исая] преди кончината му съблазни сътвори. Тогава някой си „доблестен“ се изправи със завист и клевети срещу блажения. И то да беше някой друг, но същия блажен, на когото [Исая] много добрини беше сторил. А блаженият, видял всичко това, като не искаше да им даде отпор, ни съблазни или да се поддаде на злобата им, отдели се от тях. И взе любимия си ученик Никангър, който му беше благоугоден във всяка нужда, [както] и групи някои братя, след това отиде в западната земя²⁶. Когато помощ стигна там, много добри дела извърши: църкви сътвори, общ [манастирски] живот уреди и огромно множество хора насочи към благоразумие.

И така, с Христовата благодат, пак се върна в манастира при своите любими духовни чедра. Тогава и онези, които му бяха оказали съпротива, осъзнаха какво са сторили, укориха себе си, покаяха се и получиха прошка от преподобния. Когато го видяха любимите духовни братя от тази света обител, Бог ги дари с такава радост и веселие да се наслаждат на медоточния език на такъв светилник. Блаженият, като видя любовта и усърдието на ближните си, възрадва се и се развесели духом - като че стоеше на някое място, равно и прозрачно, и около се събираха ликовите на светите отци, любимите братя иноци и множество народ, като ангелообразно стояха и с вяра, и със страх, и с духовна любов слушаха и приемаха в сърцата си неговото слово. Блаженият, като гледаше, прозря с вътрешните си очи вярата и любовта на послушниците си, от радост и умиление, като че ли през сълзи, много часове се моли.

²⁵ Срв. Дучић, Н. Животопис, с. 65; Гласник Српског ученог друштва, т. XXIV, с. 234 (по изданието на архимандрит Леонид).

²⁶ Тук анонимният автор се е изразил твърде неясно, но под „запад“ може би се разбират балканските земи, принадлежащи като територия на Византия, които по онова време са твърде ограничени. Най-вероятно става дума за Беломорието, където от векове е живеело и българско население. Успешната дейност на Исая (един преди всичко славяноезичен проповедник, владеещ до съвършенство старобългарския книжовен език!) по тези места навярно е свързана не толкова с гръцкото, колкото с българското население в този район, влизащ по същото време във владенията на деспот Йоан (Йован) Углеша. Ако съдим от известния, летописния разказ на самия Исая Серски, то може да се предполага, че между него и серския деспот са съществували някакви, вероятно близки отношения. За подобна възможност косвено намерва и общата позиция на двамата по отношение на „схизмата“ между Цариградската и Печката църкви, доколкото именно деспот Йоан Углеша е първият сръбски политик, опитал се да преодолее това разделение в името на общата борба с османската заплаха. Не трябва обаче да се игнорира възможността тук да имаме типичен агиографски трафарет.

Също така каза: „Благодаря ти, многомилостиви Владико, Господи мой, Иисусе Христе, Сине и Слово на живия Бог! Събраното свое стадо запази и настави по пътя на твоите свети заповеди. Ти толкова любов си показал към същите тези братя, не само в тази света обител, но и в другите околни на нея манастири, намиращи се в Света гора“.

Всички [манастири] бяха от него посетени, получиха подкрепа и помощ. Също така и многото отци около светия Антон²⁷, които безмълвстваха в самота, служеха на Бога и Пресветата Владичица и Богородица, и непрестанно я славеха, приеха от него телесно и душевно успокоение и утешение.

Прочее, имаше някога противоречия и разкол, и несъгласие между църковните предстоятели на гърци и сърби. И не приемаха гърците за участие в пречистите божествени тайни сръбските свещеноначалници и твърде много ги хулеха. Видял това, а и за да не се умножи злото, блаженият наш отец Исай се вдигна с [помощта на] Светия Дух и с голяма грижа. И взе със себе си бившия прот²⁸, който на Света гора беше много време прекарал, преуспяващ в старост, по име Теофан, мъж многоизярен²⁹. Този блажен Теофан бе многолюбим на преподобния наш отец Исай заради многото си добродетели и [беше] украсен с дивен и чуден нрав: благ, кротък, смиреномъдър, гостолобив, милостив, умел в словото, най-умел в беседите, на всякакъв съвет покорен и към всеки човешки недостатък се отнасяше с благотворение и света простота. Също така [взе със себе си] и Никодим, честен и осветен мъж, силен в книгите, най-силен в разума и словата, и отговорите, родом грък, който с

²⁷ Най-високият връх на Света гора Атонска, любимо място за отшелници. Там известно време се е подвизавал и Св. патриарх Ефрем (вж. тук, част III), както и Св. Козма Зograфски (**Ангреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов.** Кой кой е ..., с. 210; **Божилов, Ив.** Българите във Византийската империя. С., 1995, с. 321-322) и други анахорети, сред които, както виждаме, е имало и видни български монаси.

²⁸ „Прот“ - председател на т. нар. „Протат“ (грц. „Протатон“), колективното ръководство на монашеската общност на Света гора Атонска. За Протата в онази епоха вж. Actes de Protaton (Ed. D. Parachryssanthou). Paris, 1975, p. 139, 151-163; **Корах.** Света гора, с. 137-147.

²⁹ За прота Теофан вж. **Трифунувъ, б.** Инок Исаја, с. 75; **Корах, Д.** Света гора под Српском влашъу (1345-1371) [=Зборник радова Византолошког института, т. 31]. Београд, 1992, с. 139, 166, които допускат, че той би могъл да бъде и сърбин по народност. Наистина по времето на сръбската хегемония в южната част на Балканите, особено при Стефан Душан, влиянието на сръбската държава се проявява и по отношение на духовните власти в Света гора. Така или иначе, докато за Никодим (срв. текста по-нататък) се оказва, че е грък, етническият произход на Теофан не е посочен. По силата на същата логика Теофан би могъл да бъде както от сръбски, така и от български произход. Неговите предходници *Доротей* (през петдесетте години на XIV в.) и *Сава* (споменат през 1371 г.) също са протежирани от сръбската държава. За Сава се знае, че е бил сърбин, докато за Доротей (подобно на случая с прота Теофан) нямаме такова посочване.

много труд, с грижите на мнозина, със съветите и помощта на преподобния наш отец Исая създаде два големи и честни манастира в Угровлашката земя³⁰. И така силата на Светия дух и с божията подкрепа уреди манастирския живот за множество иноци-черноризци, който в тази страна сияе като някаква светла геница, украсена с всякакви духовни добродетели. А също от своите ученици избра двама благоразумни и много изкусни в добродетелността, по име Никандър и Силвестър. Те бяха на блажения богоугодни във всяко начинание. Като имаше при себе си това, което му бе необходимо, достигна до царствения град [Цариград]. И се събраха със светия вселенски патриарх³¹, който с божията помощ и с подкрепата на Светия Дух възжела да стори всичко. Като изпроси смирение и благословия, съедини раздора между светите църкви, така че и днес има Христова благодат между тях. Светият вселенски патриарх не само изпълни прошенията на преподобния, но и го изпрати с голяма почит.

А блаженият, пристигнал с велика радост в манастира, пренесе оттам различни потреби и църковна утвар: прекрасни честни икони, завеси, свещници, иконостас³², хартия³³, сирийски кандила и много други

³⁰ Този пасаж категорично свидетелства, че става дума за *Никодим Тисмански* - една бележита личност на балканския XIV в., която се нуждае от много по-подробно самостоятелно проучване. Известна е неговата активност срещу католическите насилия в окупираното от Унгария българско Видинско царство (след 1365 г.), близостта му с видинския митрополит Данаил, както и връзките му с патриарх Евтимий Търновски. Манастирите във Влахия, за които става дума, са Тисмана и Водица. По всяка вероятност Никодим е бил от български или, по-скоро, от смесен (българо-гръцки) произход - срв. и случая със Св. Ромил Видински, чийто баща е бил грък, а майка му - българка. Във всеки случай определението „грък родом“ в житието е по-скоро на политонимична основа - „гръцки“ в Душанова Сърбия са градовете и земите, отнети от Византия. Те обаче, особено в днешна Македония и Беломорието, са населени предимно с българско население. Особен интерес в случая представлява твърдението на житиенписеца, че дейността на Никодим във Влашко е подкрепяна и от Исая Серски. Предвид данните ни за връзките на Никодим с патриарх Евтимий Търновски, от една страна, и с Исая и патриарх Ефрем Печки от друга, се очертава една извънредно интересна панорама на исихастката активност в България, Сърбия и Влашко в края на XIV в., която остава извън конкретните анализи в досегашните изследвания. За Никодим вж. най-общо **Lazarescu, E.** Nicodim de la Tismana și rolul său în cultură românească. - In: *Romanoslavica*, 1966, 13, 223-238; **Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов.** Кой кое е ..., с. 292-293; **Балкански, Т.** Трасилванските (Седмиградските) българи. В. Търново, 1996, с. 119-124.

³¹ В оригинала: „темба“ - средната част на олтара, която стои винаги над Светите двери.

³² В оригинала: „хора“ - хартия, пергамент, материал, върху който се пише. Извежда се по смисъл като „книгохранилища“, място за съхраняване на пергамент, хартия, а и на ръкописи.

³³ Патриарх Филотей Кокинос (1353-1354, 1364-1376), виден исихаст, богослов и писател, близък на българските исихасти Киприан (митрополит Московски и

потреби. И заради завръщането на праведника имаше много радост и веселие в манастира. Но и още не престанала старата злоба ... [*повредено място в текста*] към този праведник.

Блаженият тръгна веднъж към Лаврата и с него петима братя, честни иноци. О, горко ми, заради някакви нужди, нападнаха ги по средата [на пътя] варвари. Хванаха всички и ги хвърлиха на кораб³⁴. Онези проклетци и немилостиви кръвонийци толкова биха преподобния наш отец Исай, и [то] по цялото тяло и по светата [му] глава, щото те се обагриха с кръв. Но, о, печал, о, скръб, която тогава ни обгърна! Но по Божие усмотрение на праведния Исай бяха изпратени много скърби! А благият, силен и човеколюбив, и милостив Бог своите угодници изкушава, но никога не ги предава докрай на смъртта и от тази напасть с всичкото благочестие и волята си скоро освободи блажения, както той знае.

Но и за да се събдне словото на един велик и свят старец, който предсказа на блажения, говорейки: „Отче Исаете, бъди мъжествен и крепък, защото те очакват болки и скърби ... [*избледняла дума*] ... и от това време... [*избледнял текст, вероятно две думи*] ... от праведния Йов и от много други светци, и от толкова изкушения, колкото сполетяха блажения.

Но, о, чудеса, о, дълготърпение, о, кротост, о, смиреномъдрие, о, умиление, о, милост, о, сладки и топли създи, о, света и незлоблива простота, които показва този свят и просветен дух! Като че ли слушахме за светия велик Сисой от Светото писание или за многото с други велики светци, достигнали до голяма и чудна простота и незлобие. Така и блаженият наш отец Исай толкова голямо незлобие и света простота достигна, сякаш не знаеше каква злоба има в този свят ... [*две избледнели думи*] ... колко е тежко. Никого не обиди, слово, неугодно някому, не изрече, никого не спомена несправедливо и със зло някога³⁵.

Всерусийски), патриарх Евтимий Търновски, а най-вероятно и на патриарх Ефрем Печки. Повече за него вж. у **Максимовић, Лв.** Политичка улога Јована Канатакузина после абдикације. - В: Зборник радова Византолошког института, 9, 1966, с. 182 сл. (и цитираните там извори и литература); **Радић, Р.** Време Јована V Палеолога (1332-1391). Београд, 1993, с. 168-203 сл., 398-400 и посочената там литература.

³⁴ Несъмнено става въпрос за турско нападение. Уточнението за кораб би ни насочило най-вече към бейлика Айдын (региона на Смирна, тур. Измир) в Мала Азия. Както личи от текста обаче, това нападение е имало място след 1375 г., когато по-сериозна морска активност проявяват и османците - срв. **Радић, Р.** Време Јована V, с. 384-387.

³⁵ Вж. и старобългарският текст у **Павлов, Пл., В. Гругков.** Призвани да просияят... (Жития на св. Йоаким I Търновски, св. Исая Серски и св. патриарх Ефрем Печки). В. Търново, изд. „Faber“, 1999, част 2. Авторите изказват своята благодарност на проф. д-р Радовой Радић (Византоложки институт - Белград) и на д-р Дубровка Ујес (Белградски университет) за оказаното съдействие.

ST. ISAIAS OF SERES AND HIS *LIFE*

Plamen Pavlov (Sofia) and Venelin Groudkov (Veliko Turnovo)
(summary)

This article discloses for the first time in Bulgarian mediaeval studies evidence and information about the personality and activities of St. Isaias who was a monk and translator in the 14th century. His *Life* offered here for the first time in modern Bulgarian translation is unknown either and has not been used so far as a historical source and literary monument.